

DAL ÉS DALLAM

Egy művelt reformkori ifjú útnak indult, naplóiban, leveleiben pedig szekéren zötykölődő, vidáman daloló kompániákról, fényes külhoni bálók táncairól, a Balti-tenger vidékének népdalairól és a messzi Szibéria szent énekeiről olvashatunk – persze a nyelvészeti, néprajzi, térképészeti kutatások eredményei, az anyagi gondok és a jövőre szóló tervek mellett.

Mint Reguly Antaltól szóló sorozatunkból már kiderült, Reguly Antal jó anyagi háttérrel rendelkező családban nőtt fel, és a korabeli műveltség fontos elemeit – így a zenekedvelést is – elsajátította. Ifjúkori írásából vidám, társaságkedvelő legény képe rajzolódik ki, akit vonzottak a bálók, a mulatságok, szívesen énekelt, táncolt, hangversenyekre, színelőadásokra járt. Élete során a zene legkülönbözőbb műfajai és

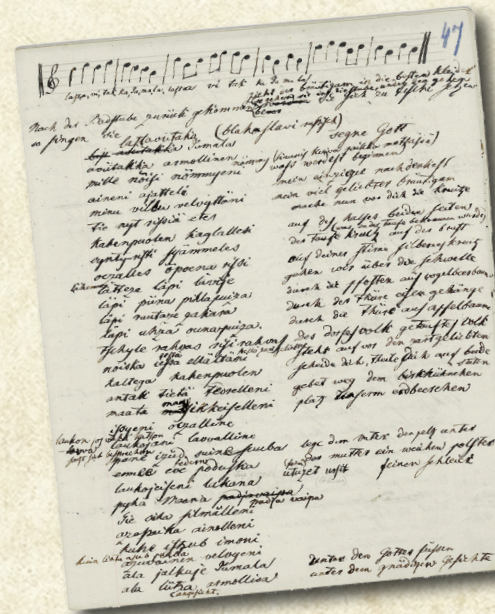
előadásmódjaival ismerkedett meg, sőt, a „dallam” megnevezést a különböző nyelvek, nyelvjárások megfigyélésekor is használta munkájában.

Dalok – dallam nélkül

Nem kell különösen mély ismeretekkel rendelkezniük verstanból, hogy tudjuk: a dal meglehetősen tág megnevezés. Lehet énekelt mű, különféle tartalommal és formával, de lehet egy költemény is, „csak” szöveggént.

Sőt – és a népköltési gyűjtések kezdetekor ez a leggyakoribb – énekelve elhangzott alkotás, aminek csak a szövegét vetik papírra... Persze az énekelt szöveg lejegyzése korántsem könnyű feladat: próbáljuk csak meg képzeletben mondjuk kedvenc magyar népdalunk szövegét „elszavalni” – ugye, hogy nem is olyan könnyű? Ez a munkafolyamat egyaránt igénybe veszi az énekest és a lejegyzőt: Reguly a hantik és a manysik között a nyelvet tanulva, teljesen idegen hangzású dallamokat hallgatva, bonyolult „töltőelemekkel” és formulákkal dúsitott szöveget próbált lejegyezni úgy, hogy énekesei sem voltak hozzászokva a szöveggondozáshoz. Igazából el sem tudjuk képzelni ezt a mindkét fél számára heroikus feladatot, amelyet azonban Reguly és énekesei napokon és heteken át végeztek. A Reguly nyomában járó kutatók már ismerhették a szövegszerkesztés szabályait, a szigorú énekköltési elvek alapján sejtették a következő sor szövegét, szótagszámát, újabbán pedig egyszerűen megállíthatják az idő kerekét, és rögzíthetik a hangot, majd akárhánszor visszahallgathatják az egyszeri alkotást.

„Míg alsóbb iskolákba járt, mindég katonaként akart lenni, de a bölcselkedési szakban avval már elhalgatott. Az újságokban leginkább jeles kitűnő előmenetelű férfiakról szeretett olvasni mondván: No mama várjon csak majd rólam is olvasnak újságokban. Szállásain mindenütt kedvelték a szelíd nyájos illedelmességénél fogva. Szabad óráiban költészettel, füstessel, énekekkel szeretett mulatni, nyelv tanulással és annak idejében kard vívásban és uzásban is foglalatalkodván.” Reguly István fiáról írott életrajzából. MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, M. Irod. Levelzés 4-r. 88/37.

Kották Reguly vót jegyzeteiben

Más volt a helyzet Reguly finnországi és a vótoknál végzett gyűjtése során. A Kalevala elsöprő sikere folklórgyűjtésre ösztönözte a finn értelmiség színe-javát. A gyűjtések hatására kialakultak a „professzionális” énekesek: a hagyományok legjobb ismerői, annak legjobb előadói közismert személyiségek voltak, minden gyűjtő hozzájuk utazott dolgozni, így volt olyan énekes, aki kutatók egész sorának énekelt vagy diktált le szövegeket. Reguly kéziratos hagyatékában található néhány olyan kézirat, amely ilyen híres finn énekesektől származik, akik akár maguk is

írásban rögzítették alkotásaikat. Reguly Antal első komoly terepmunkájának a vótoknál tett látogatását szoktuk tekinteni. A Kattila egyházasfalutól nem messze fekvő Rudjában, mely az Észtországból Szentpétervárra vezető út közelében feküdt, ilyen énekesrel hozta össze a sors. Anna Ivanovnáától vót nyelvű énekeket gyűjtött, lakodalmas szokásokat jegyzett le. Utána még sokan jártak az énekesnél, így hatalmas anyag került tőle finn archívumokba. Reguly gyűjtését két dolog teszi e sorban különlegessé: egyrészt ő volt az első gyűjtő Anna Ivanovnáánál, másrészt pedig a szokásos szöveglejegyzések mellett Reguly dallamokat is lekottázott az elhangzó énekek szövege mellé.

Kottafejek – szöveg nélkül

Reguly Antal kalandos életéhez méltóan hagyatékának sorsa sem mentes a talányoktól. Ilyen kérdés például az obi-ugor gyűjtéshez kapcsolódó kották története, amelyek eredeti – Reguly által lejegyzett – példányát nem ismerjük. Létükről Brassai Sámuel munkájából értesülhetünk, aki Liszt Ferencsel szállt vitába a Magyar- vagy cigány-zene? Elmefuttatás Liszt Ferenc »Czigányokról írt könyve felett című művében, mely 1860-ban jelent meg Kolozsvárott. Ebben szerepelnek – több aláírással hitelesített másolatban – a Reguly-féle manysi (vogul) kották.

Robert Wilhelm Ekman két festménye a finn házakban népzene hallgatásról:

Pentti Lyytinen a rúnóit olvassa fel (1848), és Kreetta Haapasalo kantelén játszik egy parasztházban (1868)

„A kotsin heten voltunk, de a kényelem azért nem hibázott - 's mint az Istenek az Olimpuson, úgy hevertünk egy kis Amphitheatromba a buza zsákokon. A mulatás élénk volt, 's hogy a kis, zömök, kiváló torku Fliegelmann, ki Bachusnak szegyé- nére nem vált volna, két kulacs bort huzott ki titkos szekrényébül, kedvük kicsapongó lett, 's meg indult nyelvök vég nélkül ömleszté czukor édes nyelvük melodiáját. Én köpönyegembe hátra húztam magamat...” Reguly Antal: Magyarországi jegyzetek. MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Földr. 4-r. 8: 17.

Nyolc számozott dallamról van szó. A Reguly dallamaihoz illő szövegeket Schmidt Éva nyelvész és folklorista megtalálta a Vogul Népköltési Gyűjtemény kötetében, mégsem járt sikerrel a lejegyzett dallamok és a közölt szövegek egyesítése. A közölt szövegek ugyanis valószínűleg diktálásból származnak, a manysik pedig egészen másképpen diktálják a szövegeket, mint ahogy éneklük: éneklés közben előfordulnak a hétköznapi nyelvhasználatól eltérő nyelvi formák, amelyeket diktálás közben az ismertebb formákkal helyettesítenek, ráadásul számos töltőszótag (értelem nélküli ya, yi stb.) használatos, hogy a hangsúlyok a megfelelő helyekre kerüljenek, azokat azonban természetesen nem diktálják le.

A Brassai-féle Reguly-kották
A 35^{ik} laphoz.

Vogul dallamok
Reguly Antal másolata szerinti.
Andante. Reschproag peltang új

1. *Anginai jehu. Musik zum Weibertanz.*

2. *Thoma*

3. *Alp*

10

Sunt jeri

5. *Mehu jeghu*

6. *Perutrom jeri*

7. *Tucáschlen anschub*

8. *1. Reguly. Antalsch talajdonított eredetivel mindenben megegyező. bizonyítvány Kolozsvárt Janus 30^{án} 1860.*
Suzsaka György. György Ferenz.
Az az eredeti, a melyről ezen másolat le van vevő. me. lezággal Reguly kezírta. Pest. Jul. 2^{án} 1860.
Thunfalvy Pál.

11

Kották a Brassai-cikkben megjelent kottamások újraköltése alapján (A Szij Enikő által szerkesztett Reguly Antal „hangjegyre szedett” finnugor dallamai című könyv 10-11. oldaláról.)

Az első dallam Reguly írása szerint az „erdőoldali függő madárháló férfi éneke”. Ezt az éneket medveünnepeken adják elő. Ami biztosan megállapítható a dallamról, az a hangterjedelme, 9 hang, azaz nagyobb egy oktávnál, amely eltér a manysi dallamok jellemző kis – 5-6 hangnyi – hangterjedelmétől.

A második kotta Reguly fölért információja szerint női tánchoz való zene, valószínűleg hangszeres darabként hallotta. Két ütemnyi dallam egy

motívum, az első két motívumot Reguly ismétlőjelbe tette, a harmadikat kétszer, a negyediket egyszer írta le. A négy motívumot különféle sorrendekben és különféle számban ismételhették, az utolsó kivételével, amely záró jellegű, egy-egy egység végén ismétlés nélkül jelenhetett meg. Azt sajnos nem tudjuk kideríteni, hogy valójában hogyan ismételték az egyes motívumokat: egy sorozat hallható lehetett úgy, ahogy a kottában megjelenik, 1-2-1-2-3-3-4. motívum.

A harmadik kotta fölött csak annyi szerepel: „Thoma”. Ez egy medvét eljuttató hős neve, az ő énekéről van szó. Thoma lövőtudományával dicsekszik vadásztársai előtt: egy ott fekvő üszkös fadarabot feldob, és amíg leesik, háromszor lövi meg nyíllal. Az ének szövege több változatban maradt fenn, de egyik sem illeszhető össze a dallammal, amelyben nem nehéz felismerni a finneknél, karjalaiaknál és észteknél máig élő jellegzetes rúnódallam változatát. A dallamot Reguly soronként

SZT. IVÁN NAPJA (JUHANNUS)

Az ezt megelőző estét ünneplik. Kis nyírfákat hoznak, feldíszítik velük az udvart, felállítják őket a kapuktól a szobáig - amelyet szintén ezzel díszítenek körbe - fákat a penkikre (padokra) állítják, s így fölérnek a tetőig - ekképp marad egész Szt. Iván napján. Este, mikor besötétedik, sok fát hordanak egy magas fa köré, a dombokon vagy a tengerparton és puskaropogás közepette meggyújtják. Bizonyára csodálatos, amint a láng magasra csap, s az egész fa hamuvá porlik szét. Ekkor fölhasználnak minden gyűlékony dolgot - régi kátrányoshordókat is elővesznek, s vízre bocsátanak - aztán a part mentén eveznek, és énekelnek és játszanak a csónakban (Nyland). Összegyűlnek a tűz mellett táncolni és énekelni, míg néhány lány az erdőbe fut s a huhuilen-t, egyfajta pásztorlány-dalt énekelnek. Minden vidéken gyűjtanak ilyen tüzet, s versenyeznek, kinek csap magasabbra a lángja. (A tüzet vagy farakást kokkonak nevezik.) Részlet Reguly Finnlandi úti jegyzetek c. füzeteiből (eredetileg német nyelven; Kollárné Velics Marianna fordításában)

két háromnegyedes ütemre osztja: a finn, karjalai és észti szövegek ismeretében ezt javíthatjuk egy kétnegyedes és egy háromnegyedes ütemre. A sorok végén látható szünetek a levegővételhez kellett az énekesnek.

A negyedik kotta felett csak ennyi olvasható: „Alp”. A szövegközlésekből – „Alp éneke” és „Alp tettei” – derül ki, hogy ez is név: Alp egy hős neve. Epikus, késői hősi énekről van szó, ami nem egyezik a hősénekekkel. Azokban régebbi korok bálványszellemekké, istenekké emelkedett hősei szólnak meg egyes szám első személyben, a késői hősi énekek ellenben „közönséges”

meseszerű hősök énekei. Valamennyi dallam közül ez a legkisebb hangterjedelmű, mindössze 3 hang: *m-f-s*.

Az ötödik kotta lúd-ének. A lúd a madáralakot formázó bálványok egyike, tisztelete a medvéhez, jávorszarvashoz, hattyúhoz hasonlítható, ha a bálványok tiszteletének mértéke különböző is.

A hatodik kotta Reguly fölért információja szerint ismét tánchoz való zene. A dallamszerkezetet Reguly itt azzal mutatja, hogy a negyedik ütem után kettős ütemvonalat ír: ezzel jelzi az első sor végét és a második sor kezdetét. A dallamban

kvarttváltás is megjelenik: a 2-3-4. ütemnél a 6-7-8. ütem négy hanggal lejjebb hangzik el.

A hetedik dallam sorsének, mai néven inkább egyéni ének: az ének szerzője saját életének legfőbb mozzanatait adja elő. Az egyéni éneket mindazonáltal nemcsak a szerző énekelheti. Amikor mások énekét éneklük, az adatközlő elmondja, hogy kinek az egyéni énekéről van szó.

A nyolcadik kotta jávorének dallama. A jávorszarvas a manysik, valamint az északi és keleti hantik mitológiájában ugyanolyan fontos szerepet tölt be, mint a medve. Őse hatlábú, emiatt igen gyors volt: ez a motívum összehasonlítható a magyar népmesék hatlábú táltos paripájával. Ez az ő csillagkép formájában az égre került: a jávorszilag az, amit mi Göncölszékékként ismerünk. A jávorének elterjedt a manysik és a hantik között egyaránt. A dallamot Reguly felütéssel jegyezte le, ami a finnugor nyelvű népek archaikus zenéjében a nyelv első szótagi hangsúlya miatt nem fordul elő. Hogy ebbe a dallamba hogyan került, nem tudni.

A későbbi kutatások alapján a manysi dallamokban jellegzetességként mára már megállapíthatjuk, hogy hangsoruk jellemzően a hétfokú skála 3-6 egymás melletti hangjából áll, hangterjedelmük kisebb az oktávnál, valamint kétsorosak. Reguly XIX. század közepén gyűjtött dallamaiban épp ezek a jellemzők szerepelnek, így igazolják, hogy ezek a manysik archaikus zenéjének jellemzői. Nem a mennyiségben, hanem ebben rejlik Reguly dallamgyűjtésének, kottáinak pótolhatatlan értéke.

LÁZÁR KATALIN

az obi-ugor népzene kutatója
RUTTKAY-MIKLIÁN ESZTER
a Reguly Antal múzeum és Népi Kézműves Alkotóház igazgatója

